

A punts és una col·lecció de documents que recopila experiències, relats, lliçons, matisos, crítiques, qüestions i situacions diverses de persones que formen o han format part de la comunitat humana, acadèmica i professional de la Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, UPC.

S'ofereixen per la seva lliure circulació i reimpressió. La lectura directa en pantalla és possible en etsab.upc.edu

No es permet la seva reproducció amb finalitats comercials ni en mitjans, suportats publicitàriament, de cap tipus ni format.

A punts es una colección de documentos que recopila experiencias, relatos, lecciones, matices, críticas, cuestiones y situaciones diversas de personas que forman o han formado parte de la comunidad humana, académica y profesional de la Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, UPC.

Se ofrecen para su libre circulación y reimpression. La lectura directa en pantalla es posible en etsab.upc.edu

No se permite su reproducción con fines comerciales ni en medios, soportados publicitariamente, de ningún tipo ni formato.

ETSAB UPC · PARANIMF ARQUITECTURA · DOCUTECH

REIAL ACADÈMIA CATALANA
D BELLES ARTS D SANT JORDI

Els valors de l'arquitectura catalana
Discurs d'ingrés de l'acadèmic electe II·Im.
Sr. Dr. Josep Maria Montaner i Martorell, llegit
a la sala d'actes de l'Acadèmia el 16 de juny de 2021.
Discurs de resposta i elogi de l'acadèmic numerari
II·Im. Sr. Dr. Carlos Ferrater Lambarri. Barcelona, 2021.

A punts, (interiors) n° 28

Els valors de l'arquitectura catalana
(Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.
Discurs d'ingrés de l'acadèmic electe

II·Im. Sr. Dr. Josep Maria Montaner i Martorell Discurs de resposta i elogi
de l'acadèmic numerari II·Im. Sr. Dr. Carlos Ferrater Lambarri.)

16 06 2021

refs.

Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi

Josep Maria Montaner i Martorell

Carlos Ferrater Lambarri

Diagramació per Félix Arranz

ETSAB UPC 2021

#a_punts #etsab_interiors #etsabupc #laupc #paranimfarquitectura

#dthatcUPC #dpaUPC #GARqEtsaB #MARqEtsab #profesoradoETSAB #estudiantsETSAB

aquesta idea de crear, innovar i compartir coneixements entre els professionals d'acord amb uns valors, lligats en ocasions a corrents internacionals i, en d'altres, liderant els moviments d'avantguardes. Així ho considera l'historiador d'arquitectura moderna William J.R. Curtis, que afirma que en la història de l'arquitectura catalana es produeixen cíclicament moments àlgids de creativitat i innovació. En aquest sentit, és també destacable la vis crítica de Josep Maria Montaner, doncs sap escollir molt bé els pals de paller de cadascun d'aquests moviments.

És magistral la descripció en profunditat de la Pedrera, en la que fa un ús acurat de termes com isotropia, tectònica, topografia, asimetria, planta lliure, estereotomia, compartimentació orgànica i surrealisme. Tots aquests conceptes estan presents en l'imaginari de la Pedrera i estan molt ben descrits, com el caire surrealista dels sostres de guix que "semblen remolins de sorra que es desplacen".

També hi ha en el seu discurs una mirada al futur, en la re-naturalització de les ciutats, en els nous reptes per crear un espai públic de qualitat, en revisar i fer crítica del passat per aprendre de nou en un món global i digital. La història de l'arquitectura catalana seguirà evolucionant sota aquests nous paradigmes i només amb l'experiència, el coneixement i el rigor serà capaç de superar tots els obstacles que les circumstàncies socioeconòmiques, i també sanitàries, ens presentin.

Josep Maria, avui l'Acadèmia et rep amb els braços oberts com a nou membre. En especial, la secció d'arquitectura estava esperant l'acadèmic que completés, enllacés i harmonitzés les diferents vessants que conformen el nostre ofici i estic convençut de que donaràs un nou i necessari impuls per a la nostra secció.

La meva enhorabona en nom de tots els Acadèmics i Acadèmiques, i benvingut a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.

Carlos Ferrater Lambarri

pecialista en l'estudi de l'arquitectura del període neoclàssic i de l'arquitectura, l'art i el pensament en el segle XX i principis del XXI. És també expert en història contemporània de l'habitatge col·lectiu, els museus i l'arquitectura industrial.

Les seves recerques inicials varen ser publicades en llibres com L'ofici de l'arquitectura. El saber arquitectònic dels mestres d'obres 1859-1871 i Arquitectura industrial a Catalunya. El llibre La modernització de l'utilitatge mental de l'arquitectura a Catalunya. 1714-1859, editat per l'Institut d'Estudis Catalans, fou la seva tesi doctoral, dedicada als inicis de l'ensenyament de l'arquitectura a Catalunya, amb especial èmfasi en la Classe d'Arquitectura d'Antoni Celles a Llotja.

Va ser pensionat per la CIRIT (de la Generalitat de Catalunya) a l'Acadèmia Espanyola d'Arqueologia, Història i Belles Arts de Roma.

La seva trajectòria ens ofereix una extensa bibliografia amb llibres com Después del Movimiento Moderno. Arquitectura de la segunda mitad del siglo XX, Museos para el nuevo siglo i La modernidad superada. Arquitectura, arte y pensamiento en el siglo XX, tots ells editats per Gustavo Gili, i Arquitectura contemporània a Catalunya, d'Edicions 62.

En l'àmbit del periodisme ha desenvolupat també una intensa tasca de divulgació, col·laborant durant molts anys amb el diaris El País i La Vanguardia. Cal esmentar també la seva etapa com a Regidor d'Habitatge i del districte de Sant Martí a l'Ajuntament de Barcelona.

Entre els seus darrers llibres considero de gran interès Arquitectura y crítica en Latinoamérica, publicat per Nobuko a Argentina, i La condición contemporánea de la arquitectura, de l'editorial Gustavo Gili. També, el llibre Barcelona, espais singulars, de l'Ajuntament de Barcelona.

Voldria ara fer un elogi al discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Josep Maria Montaner, esplèndid en rigor i coneixements, desgranant la història de l'arquitectura catalana, enllaçant els diferents moviments i sense oblidar que en aquest fantàstic edifici de la Llotja, seu de la nostra Acadèmia, va esdevenir la primera Classe d'Arquitectura per a l'ensenyament d'aquesta disciplina.

Molt representatiu dels diferents episodis arquitectònics del nostre país és el fet de tenir una "consciència d'escola";

Excel·lentíssim senyor President,
Il·lustríssims i il·lustríssimes membres d'aquesta Acadèmia; senyores i senyors; amics i amigues; família.
En primer lloc, vull expressar la meva satisfacció per l'honor d'entrar a formar part de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, i el meu agraïment a les persones que em van proposar: Jordi Faulí, Francesc Fontbona, Mireia Freixa, Eduard Gascón, Josep Muntañola i Carlos Ferrater, a qui agraeixo moltíssim la seva contesta i elogi.

Aquest discurs d'ingrés fa un recorregut pels valors de l'arquitectura catalana moderna i contemporània, especialment des del 1775 fins al 1976, amb referències fins a l'actualitat, seguint la direcció de com s'ha anat vers una Barcelona democràtica i metropolitana, un procés cada dia en construcció, i posant èmfasi en 8 conceptes que nuen aquests valors i aquesta evolució.

1 **L'ensenyament**

1. La Reial Junta Particular de Comerç, constituïda el 1763 i que el 1775 va crear l'Escola Gratuïta de Disseny, arran de la indústria d'indianes i de la necessitat de dissenyadors pels estampats, a finals del segle XVIII va decidir que a més a més de les classes de pintura i escultura (1) i hauria una Classe d'Arquitectura, per a la qual va obtenir permís de Madrid el 1797. Una classe que es va començar a impartir en el magnífic edifici de la nova Llotja (1771-1775), projectat pel mestre d'obres de l'elit, Joan Soler i Faneca (1731-1794). Seguint el neoclassicisme francès, va incloure l'existent saló gòtic de contractació dins d'un edifici públic, redefinint límits i composant noves façanes, i articulant-ho tot amb un gran pati i escalinata de pedra. Era l'època del barroc tardà i de

l'eclosió del neoclassicisme a Catalunya, a finals del segle XVIII i principis del segle XIX, amb una sèrie de palaus a Barcelona, como el dels March, Moja, Larrard, Moxó, de la Virreina, Episcopal, Savassona (actual Ateneu), Magarola, de Gònima, Alos i Dou i Alfarràs.

2. Antoni Celles i Azcona (1775-1835) va ser el jove triat per la Junta de Comerç per a formar-lo com a arquitecte i futur professor de la Classe d'Arquitectura. Nascut a Lleida, va fer els seus estudis a l'Acadèmia de Sant Fernando de Madrid entre el 1793 i el 1802, i la seva estada a Roma, com a pensionat, va durar entre el 1803 i el 1815 (2). Al llarg del segle XVIII i principis del segle XIX, l'estada a Roma estava considerada imprescindible per formar-se en l'arquitectura i l'arqueologia clàssiques. Ambdues etapes de formació varen estar finançades per la Junta de Comerç, a la que, des de Roma, Celles anava enviant dibuixos, treballs i cartes. El seu programa de Classe d'Arquitectura va ser elaborat el 1815, en tornar a Barcelona, i el discurs inaugural el va pronunciar l'11 de setembre del 1817 (3).

3. A Catalunya, com a molts altres països, també es va donar la dualitat entre l'ensenyament Beaux-Arts i el polítècnic. Una evolució i debat que van aflorar molt aviat a la Classe d'Arquitectura impartida des del 1817 al 1835 per Celles. Quan la Classe portava ja anys de funcionament, i després d'una crisi al 1825, el 1831 els dirigents de la Junta de Comerç li van criticar a Celles que donava un ensenyament excessivament classicista i acadèmic, majoritàriament dedicat a la còpia de models i a la pràctica de la representació gràfica, i li van reclamar que s'acostés a l'ensenyament més sistemàtic i polítècnic de J.N.L. Durand a París. Per a Celles, allò essencial en l'arquitectura era seguir els 10 llibres de Vitruvi i expressar-se amb el llenguatge clàssic, i no sacrificar-lo en nom de la repetició, seriació i combinatòria, tal com proposava el curs de Durand (4). A més a més de dedicar-se a l'ensenyament, Celles va fer obres d'arquitectura domèstica i religiosa, projectà infraestructures i realitzà estudis arqueològics (5).

4. L'inici de la modernització de l'urbanisme a Catalunya es va produir implementant el desenvolupament de l'arquitectura neoclàssica, que va eclosionar a partir de la mateixa Plaça del Palau. I ho varen fer, precisament, els deixebles de Celles, com Josep Buxareu, autor amb Francesc Vila, dels Porxos d'en Xifré (1836-1840); Francesc Daniel Molina i Casamajó, projectista de la Plaça Reial

Discurs de resposta

de L'Ill·lm. Sr. Dr. Carlos Ferrater Lambarri

És per a mi un gran honor dirigir-me a les acadèmiques i acadèmics de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi i haver rebut l'encàrrec de fer l'elogi de Josep Maria Montaner. Abans de tot, però, m'agradaria començar amb un sentit record per l'acadèmic i amic Joan Antoni Solans, que recentment ens va deixar en unes tristes circumstàncies.

En el moment en que es va plantejar el nomenament d'un nou acadèmic de la Secció d'Arquitectura i Urbanisme, no vaig dubtar en proposar a Josep Maria Montaner, proposta que de seguida va rebre el recolzament de molts dels membres de l'Acadèmia. I ho vaig fer per tres motius.

En primer lloc, perquè en aquests moments el considero la persona més idònia pel seu perfil com a arquitecte, historiadore i activista implicat en temes d'inclusió social, a més a més de la seva vàlua com a persona.

En segon lloc, el conec molt bé, ja com avantatjat estudiant de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona a mitjans dels anys 70. Així doncs, el vaig proposar també pel recorregut que hem fet junts. Ha presentat i escrit el pròleg de diverses monografies sobre l'obra del nostre estudi i la meva pròpia, hem tingut col·laboracions professionals entre les quals vull fer esment de la seva important tasca com assessor del Projecte de les 3 illes de l'Eixample Cerdà, de l'any 1992, així com la coautoria del Museu Industrial del Ter a Manlleu, de l'any 2002.

Finalment, considero que la seva trajectòria, coneixements i personalitat completen de manera extraordinària la secció d'Arquitectura de l'Acadèmia, i estic convençut de que les seves aportacions seran de gran interès. El grup que conforma la Secció d'Arquitectura és ric en matisos i molt heterogeni, representant diverses variants de la pràctica de l'arquitectura, la cultural, l'acadèmica i la professional. L'extens currículum de Josep Maria Montaner, del qual en faré unes pinzellades, abraça totes aquestes vessants de la professió, sempre amb un sentit del rigor i l'excel·lència en tots aquells projectes que ha desenvolupat.

Josep Maria Montaner és catedràtic de Teoria e Història de la Arquitectura a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona de la UPC i ha estat codirector del Màster "Laboratorio de la vivienda colectiva sostenible del siglo XXI". Es-

(1848-1859); el també científic Josep Oriol i Bernadet, autor, entre d'altres obres, de la primera fase del conjunt fabril de Can Ricart (1852-1854); Antoni Rovira i Trias, amb el Mercat de Sant Antoni (1876-1882); Miquel Garriga i Roca, autor dels famosos "quarterons"; i Josep Casademunt, qui va prendre el relleu de Celles a la Classe d'Arquitectura el 1835 (6).

5. Pel que fa a les influències, al llarg del segle XVIII i XIX es van anar rellevant la tractadística procedent d'Itàlia i de França. A partir de mitjans del segle XIX va començar a arribar la influència alemanya, de Karl Friedrich Schinkel, Leo von Klenze i Gottfried Semper. I molt a finals del segle XIX, la influència de les Arts and Crafts angleses.

2. *El municipalisme*

6. A Barcelona, paral·lelament a l'activitat acadèmica de la Classe d'Arquitectura d'Antoni Celles, l'Ajuntament va reforçar les seves intervencions urbanes. I l'arquitecte municipal Josep Más i Vila (1780-1856), procedent del gremi de Mestres d'Obres, va portar la iniciativa quant a ordenances municipals, al traçat i definició dels models de façana per a la l'obertura dels carrers Ferran, Jaume I i Princesa (1848-1853), unint les Rambles amb la Ciutadella; i a la nova façana neoclàssica de l'Ajuntament de Barcelona, a la Plaça de Sant Jaume.

7. Aquesta Barcelona neoclàssica volia emular transformacions com la de la Lisboa de Pombal, després del terratrèmol de 1755, passant de la ciutat medieval, compacta i orgànica, a l'obertura d'una gran plaça cívica enfront del mar i al traçat rectilini de carrers que dissimulaven el pendent de la ciutat. O de la més tardana composició de la Rue Rivoli de París, traçada de Charles Percier i Pierre Fontaine, amb voluntat de traslladar el confort i regularitat dels interiors Estil Imperi als exteriors, conformant avingudes uniformes. Continuava vigent l'energia de la composició clàssica per introduir l'ordre modern i fer les ciutats més obertes i públiques.

8. Els mercats municipals de Barcelona es van convertir en un dels equipaments més emblemàtics d'aquest protagonisme públic a la ciutat de finals del segle XIX, teixint un autèntic sistema urbà (7). I la seva evolució és paradigmàtica dels diversos períodes de la ciutat i dels barris. En els anys de democràcia s'ha procedit a la seva remodelació i actualització, amb obres tan reconegudes

com el de Santa Caterina, d'Enric Miralles i Benedetta Tagliabue (EMBT) o el de La Barceloneta, de Josep Miàs.

9. Uns altres dels edificis públics més emblemàtics i imprescindibles de les ciutats catalanes han estat els dedicats a la sanitat i medicina; com el conjunt de l'Hospital de Sant Pau i del Clínic, seguint la tradició dels antics Hospital de la Santa Creu i de la Casa de la Convalescència, i arribant fins a l'Institut Mental a Santa Coloma de Gramenet, al Dispensari Antituberculós i als conjunts hospitalaris de la Vall d'Hebron, Bellvitge o del Mar; i amb prestigioses sagues de metges, metgesses, infermeres i científics residents, com Dolors Aleu, Francesc Duran Reynals o Santiago Ramón y Cajal (8).

3. La forma, la tècnica i els símbols.

10. La Classe d'Arquitectura de Llotja va finalitzar el 1850, el mateix any en que es creava l'Escola de Mestres d'Obres (9), en funcionament fins el 1871, que va dirigir inicialment el mateix Josep Casademunt i que va aportar la formació de tècnics de l'arquitectura, amb una certa continuïtat amb el saber i la pràctica constructiva del món gremial i artesanal, i amb la competència de fer els edificis secundaris per tot el territori català. Van ser un cert precedent de la professió dels aparelladors, paulatinament modernitzada fins els actuals arquitectes tècnics i enginyers de l'edificació.

11. La creació de l'Escola d'Arquitectura, el 1875, va iniciar una tradició d'ensenyament que arriba fins avui i que va tenir la seva primera reflexió col·lectiva i acadèmica el 1977, amb l'exposició i el catàleg del Centenari coordinats per Ignasi de Solà-Morales (10); unes recerques i interpretacions que han continuat (11). I Elias Rogent, el seu primer director, va ser autor d'obres molt emblemàtiques, com la Universitat de Barcelona, i també de peces, malauradament arrasades sota la Vila Olímpica, com els Docks al Poblenou.

12. Joan Torres i Guardiola, arquitecte i promotor de les noves estructures metàl·liques i lleugeres, va ser l'emblema local de la confiança en el progrés, en els avenços tecnològics i en els nous materials, especialment el ferro, a les darreres dècades del segle XIX. No solament va projectar la bastida pel monument a Colom, sinó que va inventar una estructura lleugera per les cobertes de les naus, denominada d'"ala de mosca" (12).

19
MONTANER, Josep Maria, MUXÍ, Zaida, Política y arquitectura. Por un urbanismo de lo común y ecofeminista, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 2020.

20
RODRÍGUEZ, Carme, TORRES, Jorge, CATALÀ-ROCA, Francesc, Grup R, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 1994.

21
FALAGAN, David H., Innovación tecnológica en la arquitectura de Tous y Fargas, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 2020.

22
BOHIGAS, Oriol. "Una posible "Escuela de Barcelona"" en Contra un arquitectura adjetivada, Seix Barral, Barcelona, 1969.

23
A.A.V.V., Arquitectura 63, Escuela Técnica Superior de Arquitectura de Barcelona, Barcelona, 1963.

24
ARIAS LAURIÑO, Daniela, MUXÍ, Zaida, "Filling History, Consolidating the Origins. The First Female Architects of the School of Architecture of Barcelona (1964-1975)", ARTS vol. 9, nº 1, 2020.

25
MONTANER, Josep Maria, MUXÍ, Zaida, "Genealogia de la arquitectura contemporània en Catalunya: hijos del 92", Catalan Review, Vol. XVIII, nº 1-2, (1998), p. 209-221. MONTANER, Josep Maria, MUXÍ, Zaida, "La joven arquitectura catalana. Cambiar de enfoque" en Arquitectura nº 331, Madrid, 2003.

26
MONTANER, Josep Maria, Arquitectura contemporània a Catalunya, Edicions 62, Barcelona, 2005.
SOLANS I HIGUET, Joan Antoni, Barcelona 1969-1979. Els anys decisius del planejament de la metròpoli, Museu d'Història de Barcelona, Barcelona, 2020.

27
PARICIO, Ignacio, Taxonomía geométrica. Carlos Ferrater & OAB, ACTAR, Barcelona, 2021.

28
JELIN, Elisabeth, VINYES, Ricard, Cómo será el pasado. Una conversación sobre el giro memorial, Ned ediciones, Barcelona, 2021.

NOTES

- 1
MORENO, Salvador, La escultura en la casa Lonja de Barcelona. Neoclasicismo y romanticismo académico. Discurso de ingreso, Real Academia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona, 1983.
- 2
MONTANER, Josep Maria, "L'Estada a Roma de l'arquitecte català Antoni Celles, 1803-1815, L'Avenç n° 120, Novembre de 1988.
- 3
MONTANER, Josep Maria, La modernització de l'arquitectura catalana (1714-1859), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1990.
- 4
DURAND, J.N.L. Precis des leçons d'Architecture. Partie graphique des cours d'architecture, École Royale Polytechnique, Paris, 1819.
- 5
A.A.V.V. "Dossier Antoni Celles (1775-1835), Butlletí XXXIII Barcelona 2019, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona, 2020.
- 6
MORETÓ, Isabel, "La Classe d'Arquitectura d'Antoni Celles", Barcelona Quaderns d'Història n° 12, Barcelona 2005.
- 7
GUÀRDIA, Manel, OYÓN, José Luis, "La formació del modern sistema de mercats de Barcelona (1874-1921)", Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona n° 20, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2008.
- 8
MONTANER, Josep Maria, APARICI Isabel, NAVARRO Pepe, Barcelona, espais singulars, Comanegra/Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2016.
- 9
MONTANER, Josep Maria, L'ofici de l'arquitectura. El saber arquitectònic dels mestres d'obres analitzat a través dels seus projectes de revàlida (1859-1871), Universitat Politècnica de Barcelona, Barcelona, 1983.
- 10
A.A.V.V., Exposició Commemorativa del Centenari de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, 1875-76/1975-76, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, Barcelona, 1977.
- 11
RAMON, Antoni, RODRÍGUEZ, Carmen, Escola d'Arquitectura de Barcelona. Documentos y Archivo/Documents and archive/Documents i arxiu, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 1996.
- 12
FELIU TORRAS, Assumpció, VILANOVA OMEDES, Antoni, La Barcelona del ferro. A propòsit de Joan Torras Guardiola, MUHBA, Barcelona, 2011.
- 13
CORREDOR-MATHEOS, José, MONTANER, Josep Maria, Arquitectura industrial a Catalunya, Caixa de Barcelona, Barcelona, 1984.
- 14
FREIXA, Mireia, El modernismo en España, Cátedra, Madrid, 1986.
- 15
SOLÀ-MORALES, Ignasi de, Gaudí, Ediciones Polígrafa S.A., Barcelona, 1983; HARRIES, Karsten, The Ethical Function of Architecture. Cambridge, Mass., The MIT Press, 1997.
- 16
FAULÍ, Jordi. La basílica de la Sagrada Família, P&M Ediciones, Barcelona, 2016.
- 17
TRISTÁN, Flora, Paseos por Londres. La aristocracia y los proletarios ingleses. Global Rhythm Press S.l., Madrid, 2008. LLINAS CARMONA, Conxa, Flora Tristán, una filósofa social. Edicions Universitat de Barcelona, Barcelona, 2018.
- 18
MONTANER, Josep Maria, "Catalunya i Europa: influències mútues en el camp de l'arquitectura" a BALCELLS. Albert (coordinador), Els països catalans i Europa durant els darrers cent anys, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2009.

13. En aquest context, ressalta la importància de l'arquitectura industrial i del patrimoni que n'ha quedat, generalment poc valorat pels industrials, burgesos i polítics, i majoritàriament salvat per l'acció de moviments socials, urbans i professionals. Si s'ha citat Can Ricart, conjunt que va ser continuat per Josep Fontseré, durant la segona meitat del segle XIX l'arquitectura industrial es va anar estenent i ampliant per Catalunya: una rica evolució des dels elements preindustrials i les cases-fàbrica al Raval vers les colònies industrials, al llarg dels rius catalans, tan intensament aprofitats, com el Llobregat i el Ter (13).

14. Aquesta Catalunya industrial de finals del segle XIX serà la que donarà lloc al Modernisme (14), i serà a on sorgirà l'arquitectura d'Antoni Gaudí (1852-1926), síntesi de tècnica i imaginació. Son inesgotables els episodis i les interpretacions sobre l'obra "gaudiniana" que es podrien citar (15). Només em referiré a dos.

15. Les proporcions, el caràcter, el simbolisme, l'organicisme i la lluminositat de l'interior de la Sagrada Família, que s'aconsegueixen amb les columnes de doble gir, estudiades i interpretades per Jordi Faulí, motiu de la seva tesi doctoral, que ens aclareix la síntesi gaudiniana: l'admiració per la natura i la confiança en els mecanisme de la geometria, portades a l'escala més ambiciosa del gran temple metropolità. Tot i que llavors encara no estava perfeccionada la tecnologia del formigó armat que, posteriorment, s'ha utilitzat per continuar les obres (16).

16. I La Pedrera, que té una façana que sembla sòlida, pètria i gairebé opaca, estereotòmicament perforada, i que està construïda tectònicament, com si fos un mur cortina: les peces de pedra de Vilafranca són independents de l'estructura i estan ancorades al forjat. Aquesta mateixa façana pesada està tractada com una forma orgànica, com si fora de fang, rememorant visions de les ones i de les marques de l'aigua a la sorra. Les baranes de ferro forjat recorden algues i closques de tortuga. Gaudí aconsegueix així una percepció lleugera, ondulant, flotant i tova d'allò pesat. Per tant, partint de mecanismes alhora estereotòmics i tectònics, el resultat final es converteix en una arquitectura atectònica i asimètrica. El més impactant és que darrere d'aquesta façana murària, pètria i arcaica es desplega una estructura de planta lliure, suportada per columnes i organitzada entorn de dos grans patis de formes corbes. Gaudí supera en aquesta obra tan complexa

els tradicionals murs de càrrega, i les possibilitats de la planta lliure, una solució totalment moderna, s'utilitzen per a la llibertat de la compartimentació orgànica interior. A aquesta isotropia s'hi contraposen uns cels rasos de guix, de formes corbes i sinuoses, fets específicament per a caracteritzar la topografia invertida de cadascuna de les sales. D'aquesta manera, la flexibilitat i tectònica de la planta lliure queda oculta en la distribució dels interiors, cavernosos i estereotòmics alhora, sempre de parets corbes, singulars i irrepetibles, amb uns sostres que semblen uns remolins de sorra que es desplacen.

17. Va ser la sensibilitat surrealista la que va trobar en les recreacions visionàries i dramàtiques de Gaudí un dels referents més poderosos per a legitimar les seves idees estètiques. Un moment clau va ser la publicació a la revista *Minotaure* número 3-4 del 1933, òrgan d'expressió dels surrealistes liderats per André Breton, de l'article de Salvador Dalí titulat "De la beauté terrifiante et comestible de l'architecture Modern Style", amb fotografies que Man Ray va fer expressament a Barcelona. En l'article es sostenia que l'arquitectura i la ciutat que es corresponia amb la recerca surrealista tindria aquella bellesa convulsa, comestible, flonja i naturalista de l'Art Nouveau en l'obra d'Hector Guimard i d'Antoni Gaudí. Segons Dalí, l'arquitectura tova i divina de l'Art Nouveau arribava a la seva apoteosi amb Gaudí; i el 29 de setembre del 1956, li va retre homenatge fent una conferència i una gran pintura al Park Güell, en una obra d'acció que sintonitzava amb l'art radical i l'"Action painting" dels anys cinquanta.

4. **Urbanisme, ètica social i comuns**

18. El 1859, el Pla d'Eixample per Barcelona, d'Ildefons Cerdà, socialista i reformador, era un dispositiu envers a una ciutat igualitària i no delimitada, amb una capacitat de planificació tan durable en el temps. Assenyalava, també, l'inici del nou coneixement i pràctica de l'anomenat "urbanisme", un concepte en el que Cerdà va posar tan d'èmfasi, com a síntesi de camp i ciutat, com a defensa dels drets i del bé comú, com a implementació d'una ciutat tecnificada i higiènica.

19. La proposta de l'urbanisme de Cerdà no va sorgir aïlladament. A mitjans del segle XIX es van produir fortes transformacions socials, polítiques i tecnològiques, expressades en les noves ciències humanes, com la

45. Com a conclusió, podem afirmar que l'evolució de l'arquitectura a Catalunya està caracteritzada per llargs períodes en que es practica una obra eclèctica, seguidora de corrents internacionals i basada en les capacitats professionals; i per moments puntuals avantguardistes, en els que es situa en els fronts més avançats (Gaudí i tots els artistes modernistes; Sert, Torres Clavé i el GATCPAC; Coderch, Sostres i el Grup R; Enric Miralles, amb Carme Pinós i Benedetta Tagliabue; Carlos Ferrater i OAB, amb l'experimentació constant i la construcció impecable amb geometries complexes (28); les arquitectes paisatgistes catalanes; RCR arquitectes, guanyadors del Premi Pritzker 2017; i ara les diverses cooperatives, expertes en participació i arquitectura ecològica, com la de LaCol.

Cloenda

Hem repassat valors i referents, i també crisis i reptes. Valors i referents que hem de saber relançar, i reptes que hem d'afrontar, ara encara més per resoldre amb noves eines i objectius els efectes socials, econòmics, urbans i de salut física i mental, de la pandèmia. Reptes i alternatives en els quals aquesta Acadèmia també hi pot jugar un paper rellevant. No en va, per entendre la nostres crisis ens hem de remetre a la història, un dels valors i tresors essencials d'aquesta institució. Fins i tot, molts dels problemes que tenim són relacionables amb les exigències ètiques, les possibilitats tecnològiques resultat de la revolució industrial i els conflictes socials i culturals d'aquell segle XIX que van caracteritzar Gottfried Semper, Flora Tristan, Ildefons Cerdà, Dolors Aleu o William Morris; en el que va començar la Classe d'Arquitectura amb la que hem iniciat aquest discurs. Un passat del que, revisitat, podem aprendre avui, submergits en la desorientació que comporten la revolució digital, la globalització i financiarització de tot i, en definitiva, les crisis ja permanents i superposades. Interpretacions del passat que ens poden aportar criteris per anomenar i compartir el futur (29).

Josep Maria Montaner i Martorell

verdes. Superilles i eixos verds sumen més capes a la cinquantena d'interiors de mansana enjardinats. I aquesta clau del paisatge i la imprescindible extensió de la naturalesa i la biodiversitat ens obre la porta a la gran escala metropolitana.

8. *La Barcelona metropolitana*

42. En el pas dels anys seixanta als setanta, es va anar prenent consciència de l'escala metropolitana que el creixement urbà anava assolint. Això va portar a la redacció d'un pla metropolità, anomenat primer Pla Comarcal i, definitivament, Pla General Metropolità, aprovat el 1976. Els objectius d'aquest pla es van aconseguir en gran mesura: determinar les condicions i l'estructura d'ordenació del territori metropolità, controlar creixements abusius, preveure espais per parcs i equipaments, i generar i aportar sol públic per les ciutats metropolitanes.

43. Al 2021, seguim esperant l'aprovació definitiva del nou Pla Director Urbanístic (PDU), en gran part ja redactat, que ha de ser capaç d'incorporar els nous reptes: evitar l'especulació i la gentrificació, defensar i protegir el patrimoni, preveure més sol públic, renaturalitzar el territori i lluitar contra el canvi climàtic. És l'escala metropolitana l'adequada per afrontar els reptes actuals: d'habitatge assequible, d'eficients sistemes de transport públic sostenible, de gestió dels recursos i dels residus, d'aconseguir entorns saludables, dins la complexitat i diversitat del territori metropolità.

44. I en arribar al final, hem de retre homenatge el llegat de Joan Antoni Solans (27), treballant per l'Ajuntament de Barcelona i per la Generalitat de Catalunya. En aquest discurs d'entrada, prenent el seu relleu, cal recordar la seva aportació a l'urbanisme aplicat a Catalunya durant les darreres dècades, seguint unes directrius dilatades en el temps i l'espai, molt influents i polèmiques, entre les que no es pot oblidar haver aconseguit tant de sol per habitatges protegits, equipaments i espai verd en els municipis de l'entorn metropolità, sobretot arrel de la gestió del citat PGM. A més a més, Solans era una persona molt culta que, al llarg de la seva trajectòria, va anar publicant articles i llibres rellevants sobre l'evolució del planejament urbà, escrits des d'un coneixement i experiència privilegiats.

sociologia, l'etnologia o l'ecologia; en la Comuna de París i en el nou pensament marxista; en les teories sobre l'essència dels elements tectònics segons el polifacètic Gottfried Semper; o en el testimoni, tan pioner, de Flora Tristán i els seus Paseos por Londres (17), denunciant les condicions de vida del proletariat.

20. El Pla Macià, del 1932 al 1935, i el que podríem anomenar "regionalisme republicà" del 1932, de l'arquitecte i paisatgista Nicolau Maria Rubió i Tudurí, expressaven l'arribada de l'urbanisme racionalista i dels criteris del "Regional Planning". L'encàrrec de la Generalitat de Catalunya a Rubió i Tudurí es va concretar en el Pla de Distribució de Zones del Territori Català. I del Plà Macià ens queda la Casa Bloc (1932-1936). Tot es va veure estroncat per la guerra civil provocada per l'aixecament feixista i la dictadura franquista.

21. Després del moment exultant de l'eclosió del Modernisme en totes les arts a finals del segle XIX i principis del segle XX, la cultura catalana va tornar a viure un altre moment de plenitud i d'avantguardisme: l'arquitectura avançada dels Josep Lluís Sert, Josep Torres Clavé, Sixte Illescas i d'altres, que malgrat començava amb retard en relació a les avantguardes arquitectòniques internacionals, va eclosionar de manera brillant i prometedora; la pintura de Miró i Dalí; l'escultura de Gargallo, Fenosa i Ferrant; la poesia de J. V. Foix; l'herència del pas de Picasso per Catalunya, la presència sovint de Marcel Duchamp o l'activitat de Dalí i Buñuel rodant el 1928 Un chien andalou a Cadaqués. No solament això, en aquells anys s'iniciaren els estudis històrics de Pierre Vilar i la nova geografia de Pau Vila sota la influència de l'Escola Regional Francesa y la geografia de Vidal de la Blache. Era la Catalunya cosmopolita, en la que la Mancomunitat havia liderat la reforma educativa, potenciant l'experimentació de l'ensenyament lliure i aconseguint l'alfabetització, mitjançant la promoció d'escoles, biblioteques, ateneus i infraestructures; en definitiva, els equipaments per l'educació i la cultura (18).

22. Encara que amb retard, les avantguardes van arribar a Catalunya, amb les seves confluències i les seves contradiccions. A les visions, eines i experiments de les diverses avantguardes confluen el racionalisme, amb la seva performativitat i divisió de la realitat en les seves parts constituents; l'exigència ètica i social heretada de les citades Arts and Crafts; totes les teories estètiques de la pura visualitat i de la percepció, tendents a l'abstracció;

l'idealisme i el romanticisme alemany, especialment en el seu culte a la creativitat i al geni; i unes recerques d'allò essencial i espiritual en l'art, partint de l'admiració per la natura de Goethe. I també anaven esclatant les contradiccions: voler erigir-se en líders i salvadors d'una societat de la que estaven separats, i volent evitar unes elits de les que formaven part i de les que acabarien essent còmplices; basar-se en el sentit de la història per erigir-se i legitimar-se i, al mateix temps, haver de negar la història, especialment la recent, la del segle XIX; el terror al pas del temps en les seves obres i la recerca d'un present etern, el que comportava allunyar-se de la vida i de la realitat; l'absurd mite de la originalitat a l'època de la reproductibilitat tècnica, tal com va argumentar Walter Benjamin; i unes obres que eren, generalment, objectes aïllats del seu context i que acabaran sent mercaderies, en les quals predomina el seu valor de canvi i financer.

23. D'aquestes avantguardes catalanes, que van coincidir amb de la Segona República, un dels projectes més emblemàtic va ser la Ciutat de Repòs i de Vacances (1933-1934), que el GATCPAC (Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans pel Progrés de l'Arquitectura Contemporània) va planejar per a la immensa platja i arbreda, la franja de 8 quilòmetres de costa, que va des del Delta del Llobregat fins a l'escarpat de Castelldefels. En aquesta ciutat popular de l'oci i l'exercici s'hi proposava una gran quantitat d'equipaments de gestió pública i socialitzada: parc marítim, camps d'esports, platges, sanatoris, cabines de bany, restaurants, hotels, residències de cap de setmana, colònies escolars i camps de cultiu, pensats per a les famílies d'obrers i obreres dels sindicats i cooperatives. Es va constituir la "Cooperativa Popular la Ciutat de Repòs i de Vacances", que agrupava més de 600 associacions i comptava amb més de 800.000 afiliats. Aquest projecte de la II República, el més valuós i espectacular de l'urbanisme modern català, mai no es va portar a la pràctica, al no poder completar-se el procés d'expropiació per a ser de propietat pública (19). I durant la dictadura franquista aquesta zona es va anar convertint en lloc d'estiu i de caps de setmana, fortament dividit en propietats privades. Malgrat tot, mitjançant la Llei espanyola de Costas, s'ha pogut mantenir el valor públic de les platges.

24. Aquest èmfasi en el bé comú s'ha recuperat i reforçat en els darrers anys. S'expressa en la gestió cívica dels

38. Aquest procés s'ha anat intensificant en anar prenent consciència dels requeriments de l'era postindustrial. És el que avui denominem procés de renaturalització de les ciutats, i que cada cop te més a veure amb aplicar-li solucions basades en la natura. A Catalunya, a les darreres dècades, s'han fet grans aportacions, començant per la més reconeguda internacionalment, RCR arquitectes (Ramon Vilalta, Carme Pigem, Rafel Aranda), que a partir de la seva inspiració de l'arquitectura en el paisatge de La Garrotxa, i de la seva capacitat singular per aprendre i interpretar-lo, han sabut projectar a tot tipus d'entorn, -paisatgístic, agrari, urbà o metropolità-, i a tot tipus de societat, cultura i clima.

39. Abans d'aquesta eclosió i reconeixement, ja s'havia desenvolupat una escola de paisatgistes, la majoria dones que, a partir dels anys vuitanta, van definir el nou paisatgisme català: Rosa Barba, Bet Figueras, Imma Jansana/Conxita de la Villa, Maria Isabel Bennasar o Lola Domènech entre d'altres, de nou comptant amb el suport de la promoció del municipalisme i d'institucions com l'Àrea Metropolitana i la Diputació de Barcelona (26). A més a més de cluster de la biotecnologia, el disseny digital, l'energia o les tecnologies de la informació i la comunicació, som un dels focus internacionals d'aprenentatge dels projectes de paisatgisme i d'espai públic, amb cursos de postgrau i premi internacional.

40. Això ha fet que tinguem moltíssimes obres modèliques i referents. El nou Jardí Botànic, de Carlos Ferrater, Bet Figueras i Josep Lluís Canosa (1989-1999), és una de les més felices i assolides aplicacions de la geometria dels fractals en un projecte urbà de paisatge, creant una plataforma privilegiada per a la diversitat de la flora mediterrània. El Parc Central de Nou Barris, d'Andreu Arriola i Carme Fiol, és un autèntic espai verd funcional, assequible i popular. I una peça clau a punt de concloure, com el Parc de Glòries, d'Ana Coello, Agence Ter i un ampli equip d'especialistes, fet de canòpies vegetals i nusos de biodiversitat, aportarà un nou centre verd en el mateix cor de la metròpoli.

41. I aquest objectiu de renaturalitzar i pacificar la ciutat ha portat a posar en pràctica la proposta de les Superilles, elaborades des dels anys vuitanta per la ja extinta Agència d'Ecologia Urbana, aplicades primer al Poblenou (2016) i a l'entorn del mercat de Sant Antoni (2018), i ara portades a la gran escala amb el projecte de la Superilla Barcelona, potenciant eixos i cantonades

propostes d'igualtat de gènere a l'urbanisme (24).

34. Després del desenvolupament i la maduració d'aquesta escola, arran de les obres olímpiques a finals dels anys vuitanta, com a gran oportunitat pels joves arquitectes, es va consolidar una ampla nova generació d'arquitectes, la que el 1988 es va anomenar la "Generació dels 80", formada per persones tan emblemàtiques com Enric Miralles, Carme Pinós, Maria Rubert de Ventós, Joan Roig, Enric Batlle, Carme Ribas, Xavier Vendrell o Tonet Sunyer. Alguns d'ells van entrar a Projectes Urbans de l'Ajuntament de Barcelona, anomenats per la premsa els "llapis d'or", com Beth Galí, Marius Quintana, Olga Tarrasó, Pepita Teixidor, Tomás Morató, Maria Luisa Aguado, Jordi Enrich, Josep Maria Julià i d'altres que ja s'han citat.

35. Entre ells, Enric Miralles, que va morir prematurament el 2000, va fer una aportació intensa i renovadora, amb una gran influència a generacions posteriors d'arquitectes. Entre els seus projectes i obres en destaca, pel seu valor simbòlic, i ja realitzada amb Benedetta Tagliabue, el Parlament d'Escòcia (1999-2004). Miralles i Tagliabue varen aconseguir una nova monumentalitat, basada en les formes orgàniques i simbòliques, embolcallant espàticament les activitats de les persones i situant-se suaument en el context d'Edimburg.

36. L'arquitectura catalana, doncs, sempre ha reforçat la consciència d'escola: Grup R, Escola de Barcelona I i II, Generació dels 80... I ja a principis del nou mil·lenni, al 2003, es va definir una nova generació, com a "fills i filles del 92" (25), molt diversa, amb més dones arquitectes i amb una mentalitat més ecologista i uns pressupostos, generalment, més realistes i modestos: Juli Capella, BOOPBA, Manuel Bailo/Rosa Rull, Ricardo Flores/Eva Prats, Iñaki Alday/Margarita Jover, Mamen Domingo/Ernest Ferré, etc. Aquest esperit d'aglutinar, compartir i col·laborar ha seguit predominant, doncs.

7. La renaturalització de les ciutats

37. La importància de l'espai públic i del verd, una manca endèmica en el territori metropolità, es va entendre des del primer moment de la democràcia recuperada i renascuda. Per això, els nous projectes i la gestió municipal amb els parcs i places es va convertir en la primera imatge i en el resultat més immediat. Més enllà de les polèmiques, els tan necessaris parcs i jardins han actuat com els focus centrals dels barris i de relació entre el veïnat.

comuns urbans i amb el creixement del sector de les cooperatives i de l'economia social i solidària a Barcelona i a tota Catalunya: la Xarxa d'Economia Solidària (XES), l'autogestió del patrimoni ciutadà, el cohabitatge i tantes iniciatives promogudes en l'espai d'allò comú, entre allò públic i allò privat.

5. Malgrat la dictadura, la vida i la industrialització van continuar.

25. Catalunya, malgrat la dura repressió de la dictadura franquista, la misèria i la manca de mitjans, va resistir i es va anar convertint en referent de l'art, la cultura, el disseny, l'arquitectura i l'urbanisme. El seu port, la infraestructura industrial i la xarxa comercial es van anar revitalitzant. A principi dels anys cinquanta, tot i que Franco no ho volia, seguint les condicions imposades per l'empresa italiana FIAT, la fàbrica SEAT s'instal·là en el camp de la Zona Franca. De la mateixa manera que va passar amb els borbons, arran de la Guerra de Successió, que va deixar destruïda Barcelona, i que no van tenir altre remei, amb la concentració d'enginyers militars i el port, de crear aquí l'Acadèmia Militar de Matemàtiques (1720-1802), a l'antic convent de Sant Agustí, a on es formarien els enginyers militars espanyols, bastants d'ells autors d'infraestructures a Amèrica; i a on l'elit dels mestres d'obres gremials assistiria a les classes de Pere de Lucuze.

26. La vida continuava i, arran de que a la Catalunya industrialitzada arribava una nova generació de migració, es van començar a autogestionar cooperatives d'habitatge, per arribar a on no arribaven l'Obra Sindical del Hogar i el Patronat Municipal de l'Habitatge. En els barris populars de Barcelona, Mataró, Terrassa, Sabadell i moltes altres ciutats va anar sorgint, al llarg dels anys cinquanta, l'alternativa de les cooperatives, com la Montseny a la Verneda o els blocs i torres de la Cooperativa del Sagrat Cor, a la part alta del Poblenou, amb la col·laboració de l'arquitecte Jordi Bonet i Armengol. Una tradició d'habitatge assequible de qualitat que arriba fins a les darrers dècades en les obres de Lluís Nadal, Esteve Bonell/Josep Maria Gil, Carlos Ferrater, Jaume Coll/Judith Leclerc, Sara Bartomeus/Anna Renau, Jerónimo Duran/Lluís Grau, Marta Peris/José Toral o les arquitectes de Cierta Estudio.

27. Després dels anys d'aïllament, al principi de la dictadura de Franco i al final de la Segona Guerra Mundial,

en els anys cinquanta es va produir la reparició i consolidació de l'arquitectura moderna a Catalunya, intentant recuperar i continuar el moment efímer de les avantguardes del GATCPAC, a través d'una obra atenta a la realitat i a les necessitats dels usuaris. Van ser els anys de la vigència i l'activitat del Grup R (20) (des del 1951 al 1961), i de les primeres obres emblemàtiques de Josep Maria Sostres i d'Antoni de Moragas, els inicis d'Oriol Bohigas i Josep Martorell i, especialment, el ressò internacional de José Antonio Coderch i Manuel Valls, que van realitzar aleshores dues obres mestres: la casa Ugalde (Caldes d'Estrach, 1951-1952) i els habitatges a la Barceloneta (1953). En aquells anys es van fer a Barcelona una sèrie de conferències d'arquitectes i crítics com Alberto Sartoris (1949), Bruno Zevi (1950), Alvar Aalto (1951), Nikolaus Pevsner (1952), Gio Ponti (1953), Alfred Roth (1955) i Sibyl Moholy-Nagy (1964), que van tenir molta influència per fer arribar l'empirisme i l'organicisme dels països escandinaus, el realisme italià i la nova mirada a l'arquitectura popular i anònima des de Nord-Amèrica.

28. I fora del Grup R va haver aportacions emblemàtiques, com la de Guillermo Giráldez, Pedro López Iñigo i Xavier Subías, que van projectar i construir en un any la Facultat d'Econòmiques a la Diagonal (1958), amb elements industrialitzats i lluny de cap retorn al maó. O la modernitat tecnològica d'Enric Tous i Josep Maria Fargas, amb referències nord-americanes, recerques plàstiques basades en els materials i els processos constructius. L'antiga seu de la Banca Catalana, al Passeig de Gràcia, o l'actual seu del grup Planeta, també a la Diagonal, destaquen per la voluntat d'experimentació d'una arquitectura entesa com a sistema modular i oberta vers al seu entorn (21).

29. Aquesta confiança en la producció industrial, amb el que pot aportar de precisió, economia, rapidesa i una producció massiva que contribueixin a cobrir les necessitats dels sectors més vulnerables, ha arribat fins avui amb la iniciativa dels APROPs (Allotjaments de Proximitat Provisionals), com el del carrer de Sant Francesc, a Ciutat Vella (2018-2019), de l'equip d'Straddle3: contenidors prefabricats procedents del transport marítim, reciclats per convertir-los en habitatges moderns per les persones en perill d'exclusió. I és que si quelcom caracteritza al nostre país és la seva resiliència, la seva capacitat d'afrontar les adversitats i les crisis, de refer-se fins i tot en les pitjors condicions.

6. **La consciència d'Escola.**

30. Això te a veure amb el constant predomini, a l'arquitectura catalana, de la idea d'escola, de compartir formació, mitjans i objectius. És el que a partir dels anys seixanta es va anomenar l'Escola de Barcelona en arquitectura, un rètol que també es va aplicar a la poesia o al cinema. En arquitectura van ser els escrits d'Oriol Bohigas els que varen anar fent seguiment de les característiques i obres més significatives d'aquesta consciència de grup (22).

31. En aquesta línia de sentit de grup, també van ser destacades les iniciatives dels estudiants d'arquitectura en els anys seixanta. N'és un fet molt significatiu la VIII Conferència Internacional de Estudiantes de Arquitectura, celebrada a Barcelona el 1963, i que va ser motiu de la publicació Arquitectura 63, organitzada pels estudiants de la 89 promoció, encapçalats per Josep Muntañola, amb contribucions dels més destacats teòrics, crítics i historiadors de l'arquitectura contemporània, com Louis Mumford, Walter Gropius, Reyner Banham, Bruno Zevi, Sigfried Giedion, Nikolaus Pevsner y José María Valverde; i amb debats sobre l'anomenada "tercera generació" (23).

32. En aquell ambient industrial i innovador va eclosionar el disseny industrial català, i també el disseny gràfic, relacionat amb el món editorial, confluint dissenyadors i arquitectes. Tota aquesta creativitat i gestió es van concentrar en el FAD (Foment de les Arts Decoratives). I un cop assolida la democràtica, el disseny català es va convertir en una de les nostres cartes de presentació. Això va culminar amb el pes que aquest va tenir en la presència de l'Estat espanyol a Europalia, el 1985, a Brussel·les, amb l'exposició i catàleg d'autoria col·lectiva El diseño en España. Antecedentes históricos y realidad actual, aixoplugada pel Ministerio de Industria y Energía i per l'ADGFAD, ADIFAD, ADP y BCD.

33. També als anys seixanta van començar a titular-se i a treballar les primeres dones arquitectes a Catalunya, amb un cert retard en relació a d'altres contextos. Com Margarita Brender Rubira, que havia obtingut el títol a Romania i es va col·legiar al COAC el 1962; Mercedes Serra Barenys, la primera dona titulada a Barcelona, el 1964; Alrun Gimeno, experta en arquitectura i clima; Roser Amadó, amb una extensa i reconeguda obra, junt amb Lluís Domènech; o Anna Bofill, també compositora, que va tenir un paper clau en la complexitat estructural i modular del Walden 7 del Taller d'Arquitectura, i que ha estat pionera en les